

МОГУЋНОСТ ПРИМЈЕНЕ ТЕОРИЈЕ ВАЛЕНТНОСТИ У НАСТАВИ СИНТАКСЕ¹

Предмет рада је анализа различитих наставних синтаксичких садржаја од VI до IX разреда основне школе у Републици Српској. Циљ истраживања јесте да се објасне синтаксички елементи који су у вези с теоријом валентности и да се укаже на могућност примјене теорије валентности у настави синтаксе. Задатак истраживања је представљање елемената који су у вези с валенцијом и да се утврди да ли се може увести нешто ново у постојеће уџбенике који се званично употребљавају у основним школама у Републици Српској. Истраживачки корпус садржи синтаксичке јединице из уџбеника *Српски језик и језичка култура*, који издаје ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства” а.д. Источно Ново Сарајево. Анализа различитих наставних синтаксичких садржаја од VI до IX разреда основне школе показала је да је примјена теорије валентности у настави синтаксе могућа. Такође, истраживање је показало да се може увести нешто ново у постојеће уџбенике који се званично употребљавају у основним школама у Републици Српској и овдје су дати приједлози онога што би се додало или измијенило.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: теорија валентности, синтакса, вербоцентрична структура, рекција, реченични чланови.

1. Увод

Теорија валентности почела се развијати шездесетих година 20. вијека из депенденцијалне граматике, чији је оснивач Лисјен Тенијер. Године 1969. Тенијер (Tesnière 1969: 13, према Алановић 2019: 15) први формулише идеју о валентности у виду кохерентне вербоцентричне теорије у којој централно мјесто заузима глагол и представља опште начело настанка различитих конструкција. Оправданост те идеје да централно мјесто заузима глагол, и то у финитном облику, потврђује следеће:

„Међутим, постављање финитног глагола на позицију главе, или управног члана реченице, није произвољно, већ се у најкраћем своди на следеће:

а) тек структура са финитним глаголом има статус реченице;

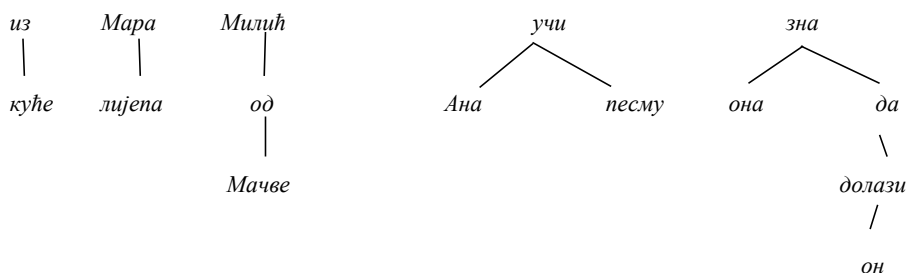
¹ Рад је резултат семинарског рада урађеног под менторством професора Миливоја Алановића.

б) леву валентност глагол испољава тек када је у финитном облику;
 в) број, форма и значење зависних чланова реченице усклађени су са обележјима (валенцијским, обличким и значењским) финитног глагола;

г) финитни глагол предвиђа ограничен број и сталну форму својих допуна;

д) финитни глагол не предвиђа број и форму својих додатака, али и они са њим стоје у односу семантичке компатибилности” (Алановић 2019: 32).

Миливој Алановић (2019: 29) представља примјере гдје се преко односа регенс – депенденс представља структура како приједлошко-падежних конструкција и синтагми тако и просте и сложене реченице:

Међутим, М. Алановић истиче да однос зависности није једина бинарна релација међу лексичко-граматичким јединицама, односно да депенденција, као главни принцип унутрашњег устројства конструкција, није једини синтагматски однос, него да упоредо с њим функционише и конституенција:

„Заправо, можда је исправнији приступ да депенденција имплицитно укључује конституенцију, док, гледано обратно, конституенција депенденцију – занемарује. Наиме, реченицу *Марко није сок*, могуће је представити као збир елемената А, Б и В, али и као конструкцију у којој елементи Б и В зависе од елемента А. Нпр.:

(Алановић 2019: 30)

Поред тога, објашњава „да депенденција даје увид у унутрашњу организацију, профил конструкција, док конституенција пружа податак о томе који елементи улазе у њихов састав“ (Алановић 2019: 30).

Алановић истиче „како је број депенденса у некој конструкцији потенцијално увек већи од броја регенса, од којих је довољан само један, кључно питање у теорији валентности постало је утврђивање својстава и способности регенса да организује своје непосредно окружење” (2019: 30). Стога су се за пројекционе способности регенса усталила два термина – валентност и рекција.

М. Алановић објашњава да се валентност „одређује као способност једне речи да за себе веже другу реч или друге речи, или тачније, као способност предодређивања и селекције контекстуалних партнера” (2019: 31). Дакле, валенција је општа способност ријечи да за себе веже одређени број обавезних или факултативних елемената, у унапријед одређеном или неодређеном облику, функцији или денотативној улози, док је рекција према начелима Лајпцишке школе „способност регенса да предодреди, тј. предетерминише морфосинтаксички лик свога депенденса, те томе следствено и његову синтаксичку функцију” (Ågel 2000: 48, према Алановић 2019: 39).

Алановић објашњава да је „теорија валентности у основи вербоцентрични модел описа реченичне структуре” (2019: 31). То подразумева да је овдје глагол „реченични регенс коме су подређени сви остали чланови реченице које Тенијер разврстава у две класе – актанте и сирконстанте, којима одговара данас већ традиционална подела депенденса на допуне и додатке” (Алановић 2019: 32). Постоје следећи видови валентности које наводи Миливој Алановић и то су:

- „а) квантитативна и квалитативна;
- б) обавезна и факултативна;
- в) синтаксичка, семантичка и прагматичка;
- г) лијева и десна;
- д) микровалентност и макровалентност” (2019: 33).

Поред тога, Алановић рекцију објашњава као специфичан вид испољавања валенцијске способности ријечи и представља различите облике рекције „те се стога углавном говори о категоријалној и лексичкој, с једне стране, те о јакој и слабој рекцији, с друге” (2019: 39). Такође, М. Алановић истиче да „док се појмовима категоријалне и лексичке рекције настоје истаћи рекцијске особености читавих класа речи, дотле се јака и слаба рекција тичу предвидивости и стабилности форме депенденса” (2019: 39).

М. Алановић у својим радовима објашњава да „иако је вербоцентризам смијенио субјектоцентризам, који се данас још одржава у виду субјекатско-предикатске копче у реченици (Станојчић и др. 1989, према Алановић 2019: 15), није било неопходно много времена трошити на доказивање оправданости и утемељености опредељења да се управо финитни глагол смести у сам центар реченичне структуре – и то као њено језгро” (2019: 15).

У лингвистичкој литератури, полазећи од претпоставке да реченица представља бинарну структуру, неријетко се субјекат и предикат посматрају као равноправни чланови: „Основну предикатско-аргументску структуру српске просте реченице, дакле, чини, поред предиката, субјекатски аргумент, којим се именује први учесник означене активности: $Arg_1 + P$ ” (Ружић 2005: 488).

Такође, В. Ружић истиче да „граматички субјекат (=синтаксички или формални субјекат) припада синтаксичком плану просте реченице, где је, поред предиката, њен основни структурни елемент” (2005: 487).

Проблем је утврђивање прецизне границе међу глаголским комплементима и ту постоје три неспорне чињенице које Алановић истиче: „1) далеко-сежни карактер разграничења елемената ситуације на актанте и сирконстанте тј. на учеснике и околности; 2) проблем доследног разврставања глаголских комплемената у двије оштро супротстављене класе – допуне и додатке/одредбе и 3) неопходност разликовања структурног и семантичког плана организације реченице” (2019: 15).

Такође, Алановић истиче да су и данас актуелни многи Тенијерови ставови, као што су: „разликовање семантичке и синтаксичке структуре реченице, затим посматрање реченице као хијерархијски устројене конфигурације, промоција глагола за структурно чвориште реченице, те свест о постојању нуклеуса као структурног и семантичког центра, али и било које друге структуре” (2019: 26). Ипак, указује се и на то да се опозиција актант – сирконстант може, а понекад и нужно мора, успоставити како на граматичком тако и на семантичком плану, па је оправдано разликовање граматичких од семантичких актаната, односно граматичких од семантичких сирконстаната:

„Желели смо да укажемо да се опозиција актант – сирконстант може, понекад и нужно мора, успоставити како на граматичком тако и на семантичком плану. Зато смо желели да истакнемо да је сасвим утемељено разликовање граматичких од семантичких актаната, односно граматичких од семантичких сирконстаната, без обзира на то како се у појединим теоријским приступима и школама ова дихотомија термилолошки разрешава, нпр. кроз опозиције које чине допуне и додаци/одредбе, (граматички и пропозициони) аргументи и сателити итд.” (Алановић 2019: 26).

Алановић истиче да је „став о постојању центра и периферије у структурном и семантичком смислу омогућио не само развој синтаксичке семантике већ је дао нови импулс и смисао синтаксички мотивисаним истраживањима уопште” (2019: 27).

Управо због напредовања не само синтаксичке семантике него синтаксе уопште, потребно је утврдити примјенљивост теорије валентности у синтакси и зашто су њени механизми важни у самој настави језика у основној

школи. Такође, потребно је испитати да ли постоји могућност да се уведе нешто ново у постојеће уџбенике када је у питању теорија валентности и на тај начин да се допринесе развоју образовања у основној школи.

2. Анализа

Методолошки оквир овог истраживања заснива се на квалитативној анализи садржаја уџбеника српског језика од шестог до девог разреда који се користе у основним школама у Републици Српској, уз примјену компаративне анализе у односу на важећи наставни план и програм. Поред тога, истраживање обухвата и критички осврт на релевантну литературу, чиме су добијени резултати смјештени у оквире актуелних истраживања у области наставе језика.

2.1. Теоријски модел у уџбенику и реченица

У овој грађи, односно у уџбеницима који се користе у основној школи, немамо вербоцентричну структуру него двоцентричну или бинарну – када се реченица посматра као субјекатско-предикатска структура. Овдје су подједнако важни и субјекат и предикат будући да постоје реченични чланови који се уводе преко субјекта и они који се уводе преко предиката. Прва лекција у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе” јесте *Субјекатски и предикатски скуп ријечи*. У овој лекцији уводе се прије свега субјекат и предикат, као главни реченични чланови, те, како се наводи у уџбенику, субјекатски и предикатски скуп. Субјекатски скуп чини само атрибут, а предикатски чине објекат и прилошке одредбе. Дакле, претходно наведено нам показује да овдје није заступљена вербоцентрична него двоцентрична или бинарна структура.

У шестом разреду постоји лекција *Граматичка и комуникативна функција реченице*.² Ученици се упознају с појмовима комуникативне и предикатске реченице у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 6. разред” тако што имају задатак да уоче колико има реченица у датом тексту, а потом колико има предиката у реченицама, и на тај начин се упознају с правилом да се реченица може посматрати на два начина:

1. Реченица је самостална цјелина, која даје потпуно обавјештење и завршену мисао и која почиње великим словом, а завршава се неким интерпункцијским знаком. Таква реченица зове се **комуникативна реченица**.

² Ова лекција је представљена као поднаслов лекције *Субјекатски и предикатски скуп ријечи*.

2. Реченица је цјелина која у себи садржи један предикат. Таква реченица зове се **предикатска реченица**.³

На основу датог правила можемо закључити да ипак предикату треба дати предност у односу на субјекат, јер се наводи да је реченица цјелина која у себи садржи један предикат, што имплицира да без предиката нема реченице, те да је он регулациони фактор реченичности. Постоје реченице без предиката, с којима се ученици упознају у осмом разреду, у оквиру лекције *Непотпуне реченице*. У уџбенику „Српски језик и језичка култура за 8. разред” дато је објашњење да су непотпуне реченице беспредикатске реченице, односно реченице у којима је изостављен предикат. Сам тај термин *непотпуне реченице* даје предност предикату као важнијем реченичном члану од субјекта.

Поставља се питање зашто би субјекат и предикат били подједнако важни у реченици. Прије свега морамо објаснити да субјекат у реченици није увијек вршилац радње (*Марко ради*), него може бити и носилац особине (*Марко је лијеп*). Такође, битно је истаћи да је субјекат најчешће агенс (вршилац радње), али да може бити и пацијенс (субјекат трпи радњу). М. Алановић објашњава да је готово немогуће замислити потпуну дефиницију субјекта, „а да се не узму у обзир различите језичке перспективе, па таква дефиниција садржи и информацију о значењу, нпр. да је најчешће реч о агенсу, о информативној перспективи реченице, да је углавном у питању тема, валенцијском статусу, да је допуна финитном глаголу и сл.” (2019: 78). Поред тога, објашњава „да су нека његова обележја инхерентна, а да су друга променљива и контекстуално условљена” (2019: 78). Такође истиче да „само валенцијски статус представља инхерентно обележје, док сва друга спадају у ред променљивих и контекстуално условљених – субјекат не мора бити увек агенс радње, као ни реченична тема итд.” (2019: 78).

Предност предиката у односу на субјекат огледа се и у томе што предикат пружа информацију и о субјекту који може бити садржан у наставку личног глаголског облика, нпр. *Пјевам и плешем*. (*Ја пјевам и плешем*).

Већ смо навели да је субјекат најчешће агенс, али да може бити и пацијенс, а такве реченице се називају пасивне реченице. Постоји лекција *Пасивни глаголски облици* у уџбенику за 7. разред, али у *Наставном плану и програму Републике Српске за 7. разред* ова наставна јединица не постоји ни у исходама ни у садржајима. У уџбенику за 7. разред постоји лекција *Глаголски придјев радни*, гдје се ученици упознају с активним стањем, и лекција *Глаголски придјев трпни*, гдје се упознају с пасивним стањем, али мислим да је неопходно да се посвети већа пажња пасиву. У осмом разреду ученици се упознају

³ Сматрам да би боље било користити термин *граматичка реченица*.

с пасивним реченицама, гдје се наводи да постоје двије врсте пасивних реченица: 1) пасивне реченице у чијем је предикату употријебљен глаголски придјев трпни и 2) пасивне реченице у чијем је предикату употријебљен прелазни глагол с ријечцом СЕ најчешће у трећем лицу јединине или множине. Сматрам да је потребно дјецу упутити детаљније у градиво о пасиву и ово уврстити као исход и садржај у НПП за 7. разред. Доказ за ову тврдњу јесте све веће незнање ученика када је у питању пасив. Сваке године ученици деветог разреда припремају се за експерименталну малу матуру у Републици Српској и већи број ученика окарактерише задатке који су у вези с пасивом као теже задатке. Задаци нису тешки, али ученицима јесу, јер се пасиву посвећује минимална пажња у основној школи. Ученици не знају да одреде пасивни облик одређених глаголских облика, па онда од реченице која је активна не знају да створе пасивну и обично погријеше глаголски облик. Ти недостаци углавном су базирани на искуству, а не на резултатима емпиријских истраживања.

2.2. Реченични чланови

Прије свега, важно је ученицима објаснити појам члана, који се не објашњава у уџбеницима. Приједлог објашњења овог појма јесте да су чланови елементи који чине реченицу и дају одређену информацију. Сва објашњења, па и ово претходно наведено, потребно је потврдити конкретним примјерима, као нпр.: *Ја читам књигу у школи*, гдје имамо 4 елемента: вршиоца радње (*ја*), радњу (*читам*), *књигу* (предмет радње) и *у школи* (мјесто радње). Ову дефиницију бисмо могли проширити на следећи начин: чланови су елементи који чине реченицу и који носе одређену информацију, али у којој је предикат основни елемент, односно главни реченични члан јер без њега нема граматичке реченице, а сви остали чланови су зависни: *Читам*. На овај начин и у уџбеницима би била заступљена вербоцентрична структура и предност би била дата предикату као главном реченичном члану.

Као што смо рекли, у уџбенику је заступљена бинарна структура, па су субјекат и предикат представљени као главни реченични чланови. Прва лекција у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе” јесте *Субјекатски и предикатски скуп ријечи*. У овој лекцији уводе се прије свега субјекат и предикат као главни реченични чланови, односно као субјекатски и предикатски скуп. Субјекатски скуп чини само атрибут, а предикатски чине објекат и прилошке одредбе. Након ове лекције, детаљно је представљена лекција о субјекту, те о предикату и атрибуту. Након тога објашњава се апозиција као именички додатак, а онда објекат и прилошке одредбе.

У уџбенику „Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе” ученици се упознају с граматичким и логичким субјектом, глаголским и именским предикатом, правим (ближим) објектом и неправим (даљим) објектом, прилошким одредбама (за мјесто, вријеме, узрок, начин, као и с прилошком одредбом допуштања). На крају, ученици сазнају нешто више о атрибуту (конгруентном и неконгруентном) и апозицији, као именичким синтагмама. Упознају се и с појмовима атрибутив и апозитив. У шестом разреду ученици су се упознали с појмом атрибута као реченичног члана, а сада се указује на то које се врсте ријечи јављају у оквиру атрибута и овдје се атрибут посматра као синтагматски члан. Милош Ковачевић (2019: 23) објашњава да је атрибут према критеријумима Тенијерове структуралне синтаксе с предикатским моделом реченице синтагматски, а не реченични члан, зато што се не уводи преко предиката него преко супстантивне ријечи. Ипак, у уџбеницима за основну школу заступљена је двоцентрична структура, тако да је овдје атрибут представљен као реченични члан у шестом разреду, а у осмом разреду ученици се упознају с независним и зависним реченицама. Између осталог, ученици се упознају са зависним атрибутским реченицама, што је доказ да атрибут има статус реченичног члана. Милош Ковачевић истиче да би „сама функционална класификација зависних реченица била некритеијална, ако се атрибуту не би признао статус реченичног члана, јер како би зависна атрибутска реченица могла бити равноправна са осталим зависним реченицама ако не би представљала *предикатски еквивалентну јединицу* атрибуту, тј. атрибут *проширен, преведен у зависну реченицу*” (2019: 24).

2.3. О субјекту

У уџбенику за 6. разред имамо сљедећу дефиницију субјекта: „Субјекат је независни реченични члан којим се исказује вршилац радње и носилац особине или стања. Може да стоји на почетку, у средини и на крају реченице. Најчешће се добија на питање КО (за живо) и ШТА (за неживо). Такав субјекат зове се граматички субјекат.” У осмом разреду ученици се упознају детаљније с појмовима граматичког и логичког субјекта. Међутим, проблем би могао да се јави када ученици у примјеру *Књига је написана* не могу да одреде субјекат јер су научили да је основна дефиниција субјекта да је или вршилац радње или носилац особине, а сада овдје имамо субјекат – пацијенс. Сматрам да би се овај проблем ријешио ако бисмо у шестом разреду објаснили ученицима да субјекат може бити не само вршилац радње и носилац особине него да може и да трпи радњу. Ако смо већ навели да је субјекат вршилац радње, онда би било добро тада објаснити и да појам исказан субјектом може да трпи радњу. Такође, у уџбенику за 6. разред наводи се сљедећа дефиниција објекта:

„Објекат је зависни реченични члан којим се исказује трпилац глаголске радње, тј. реченични члан на који прелази глаголска радња.” То би значило да је у реченици *Књига је написана*, реч *књига* објекат, што је потпуно погрешно. Објекат је предмет који је обухваћен глаголском радњом: *Марко је написао књигу*. Наравно, имамо и други начин да одредимо да у претходној реченици *књига* није објекат – именица *књига* је у номинативу, што показује да то може бити само граматички субјекат. Ипак, семантичка страна дефиниције збуњује ученике и води их супротно од рјешења.

У уџбеницима за основну школу субјекат је представљен као главни реченични члан заједно с предикатом. Ипак, све претходно наведено говори да предикат има предност у односу на субјекат и да би субјекат требало да се окарактерише као најистакнутији зависни члан.

2.4. Допуне и додаци

Када говоримо о допунама и додацима, онда мислимо на обавезне реченичне чланове – допуне и факултативне реченичне чланове – додатке. У уџбенику за 6. разред прави објекат се објашњава као допуна глаголима, а наводи се да неправи објекат стоји уз глагола. У уџбенику за 8. разред објашњава се да прави објекат долази уз прелазне глаголе, а у подсјетнику који се налази на крају лекције, објекат (прави и неправи) представља се као глаголски додатак. С друге стране, у уџбенику за 6. разред објашњава се да се прилошке одредбе односе на предикат и да су то зависни реченични чланови којима се исказује вријеме, начин, мјесто, количина, узрок и намјера/ циљ вршења радње исказане предикатом. У уџбенику за 8. разред наводи се да су прилошке одредбе глаголски додаци. Прилошке одредбе свакако јесу глаголски додаци, мада постоје ситуације када су врло блиске допунама и када су обавезне, о чему је говорила Владислава Ружић:

„Прилошке допуне, за разлику од прилошких одредаба, појављују се у зависно условљеној синтаксичкој позицији и везане су само за оне глаголе чији садржај треба да употпуне, другим речима, за глаголе чијим је семантичким потенцијалом предодређено њихово значење – „места” (*боравити* „на неком месту”), „временске мере” (*трајати* „неко време”), „квалификативно” (*по-нашати се* „на неки начин”) и др. Тако је њихов општи семантички тип одређен самом глаголском лексемом” (2005: 499).

Миливој Алановић прилошке допуне представља као слабу рекцију: „Резултат слабе рекције су обавезни адвербијални детерминатори просторног, временско-квантификативног, начинског и др. типа (нпр. *Налазим се у центру, испред банке; Ова борба траје годинама; Понаша се попут детета*)” (2019: 41).

Ипак, објекти се представљају негдје као допуна глаголима (у уџбенику за 6. разред), а негдје као глаголски додатак (у уџбенику за 8. разред), што је погрешно. Прије свега, не треба мијешати два различита термина, а с друге стране, објекат се посматра као допуна, иако има и особину факултативности. М. Алановић објашњава да је факултативност за додатке норма, а „за допуне факултативност подразумева да се у одређену структуру укључују по потреби, при чему дату потребу мотивишу логичко-семантичке околности, од којих подједнако зависи и интегритет значења и интегритет структуре, нпр. *Рекао ми је истину* и *Рекао ми је за Марка истину*” (2019: 124).

На основу претходно наведеног, приједлог би био да се објекат у уџбеницима представља као допуна, а прилошке одредбе као додаци. Потребно је нагласити ученицима да ова подјела није оштра и да и допуне могу некада бити необавезне, као што и додаци понекад могу бити обавезни.

2.5. Проблем рекције

М. Алановић наводи различите облике рекције, „те се стога углавном говори о категоријалној и лексичкој, с једне стране, те о јакој и слабој рекцији, с друге” (2019: 39). Поред тога, истиче граматички субјекат као типичан примјер категоријалне рекције јер „у српском језику не постоји глагол који, када је у личном облику, не отвара место за номинални субјекат који је обавезно у номинативу (нпр. *Дува јак ветар* или *Дувало је целе ноћи*)” (2019: 39). У уџбенику за 8. разред, када се ученици упознају с граматичким и логичким субјектом, тада се наводи да граматички субјекат може бити исказан и неисказан, а неисказани може бити садржан или изостављен. Управо тај неисказани садржани граматички субјекат подразумијева се у наставку личног глаголског облика у 1. и 2. лицу једине и множине (*Сањам = Ја сањам; Спавамо = Ми спавамо* и сл.).

Владислава Ружић истиче да „глаголска рекција може бити проста и комплексна (или двострука)” (2005: 613). Поред тога, објашњава да је „за просту рекцију карактеристичан само један именски израз у зависном падежу, нпр. *сањати трешње*, а за комплексну рекцију је карактеристично постојање више од једног зависног именског израза, нпр. *причати сестри сан, платити мајстору за рад* итд.” (2005: 613).

Када су у питању глаголи, они се детаљно обрађују у седмом разреду и тада ученици упознају прво особине глагола као што су трајање радње (глаголски вид) и прелазност радње (глаголски род). Када се говори о прелазности радње, и прелазни и непрелазни глаголи могу имати различите допуне, односно истиче се управљачка способност глагола. То је све наведено у уџбеницима, али овдје би требало нагласити да постоје глаголи који имају само једну допуну, а постоје и они глаголи који могу имати двије или више

допуна. Нпр. глаголи просте рекције јесу *размишљати* (о коме или о чему), *поломити* (нешто), *маштати* и сл. Такви глаголи могу бити и прелазни (нпр. *поломити* *нешто*) и непрелазни (*бринути се за кога* или *о коме*). Глаголи сложене рекције такође могу бити прелазни (нпр. *учити кога шта*) и непрелазни (нпр. *захвалити се коме на чему*).

Алановић објашњава да „иако су глаголи говорења у начелу тровалентни, то не искључује могућност да уведу још један додатни објекат – *рећи некоме* *нешто за некога*, при чему је четворовалентни модел резултат ширења базичне валентности глагола – или да неке трајно изгубе – *Он још не говори* (2019: 34). Алановић истиче да постоје „неки глаголи који допуштају алтернацију више напоредних падежних облика на објекатским позицијама: *узети некоме / од некога, купити некоме / за некога* итд., што не сме стварати утисак да је број и облик допуна неодређен и непредвидив, јер су и поменуте варијације строго контролисане и, што је најважније, врло ограниченог домета, како по броју могућих додатних објеката тако и у погледу њиховог облика” (2019: 35).

У уџбеницима се не спомињу структурни обрасци за рекцију глагола и сматрам да је то непотребно и сложено за основну школу.⁴ С друге стране, када се ученици упознају с глаголским родом у седмом разреду, било би пожељно вјежбати полирекцију глагола, односно ученицима дати одређене глаголе те да они сами уз наставничково усмјеравање уз њих додају допуне. То би била добра вјежба да ученици уоче који су то глаголи прелазни, а који непрелазни, у зависности од допуна које вежу. Такође, ученици би учили да неки глаголи могу имати и више допуна од једне, као нпр. *рећи некоме* *нешто за некога*. У осмом разреду, када буду детаљније разговарали о правом и неправом објекту, и тада овакви глаголи могу послужити за објашњавање директног и индиректног објекта.

2.6. Приједлози за утврђивање и систематизацију градива из језика

У уџбенику „Српски језик и језичка култура за 7. разред”, у оквиру систематизације и понављања, прва лекција је *Врсте и облици ријечи*. Дати су задаци за вјежбање и на тај начин ученици треба да се подсјете градива о реченичним члановима које су савладали у претходном разреду. У *Наставном плану и програму Републике Српске* у дидактичким упутствима наводи се следеће: „Програм предмета *Српски језик* који је оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења, а

⁴ Ученици у том узрасту још увијек усвајају основне граматичке обрасце језика, па би детаљно бављење рекцијом глагола на структурном нивоу могло отежати и успорити процес учења.

улога наставника је да осмисли начине реализације подучавања, те их прилагоди потребама сваког одјељења имајући у виду састав одјељења и карактеристике ученика, уџбенике, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже. Наставник креира годишњи/глобални план рада из којег развија оперативне планове, гдје операционализује исходе учења, водећи рачуна о томе да се неки исходи остварују брже и лакше, али да је за многе исходе потребно више времена у зависности од ученичких индивидуалних могућности и других наставних потреба. Важно је напоменути да је уџбеник наставно средство и да он не одређује наставне садржаје” (https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_sesti_razred.pdf).

С обзиром на то да су исходи сљедећи: ученик познаје садржаје обрађене у претходном разреду; разликује функцију ријечи у реченици од врста ријечи; познаје реченичне чланове и препознаје их у типичним примјерима – потребно је посветити више часова систематизацији и дати више задатака од оних који су представљени у уџбенику за седми разред. Задаци у уџбенику су у вези с датим текстом (текст се састоји из пет реченица које су издвојене из приче „Хоћу да се радујем” Десанке Максимовић) и помажу да се ученик самостално, уз наставниково усмјеравање, присјети правила која је научио у претходном разреду, као на примјер: *издвој све промјенљиве и непромјенљиве врсте ријечи из датог текста; које именице у наведеним реченицама врше функцију субјекта и у ком су надежу; пронађи прави објекат и одреди у ком је надежном облику* и слично. Потребно је, наравно, да наставник припреми одговарајуће задатке, али сматрам да би било пожељно да се и у уџбенику представи више задатака, а посебно оних гдје ће ученици анализирати реченицу тако што ће одређивати све реченичне чланове у датој реченици.

Типови задатака који би били пожељни за утврђивање реченичних чланова јесу сљедећи: 1) препознавање и означавање реченичних чланова – у датим реченицама подвући субјекат једном, а предикат двапут; означити све објекте у реченицама с двије таласасте линије и одредити њихову врсту (директни/индиректни); испрекиданом линијом подвући атрибуте у реченицама; 2) допунити реченице (циљ је развијање осјећаја за структуру реченице) – допуни реченице одговарајућим субјектом, предикатом или објектом нпр. _____ *гледа занимљив филм*; напиши три реченице у којима је субјекат неискazan; доврши реченицу тако да има два атрибута и једну прилошку одредбу и слично; 3) претварање и преобликовање реченица (циљ је уочавање промјена у функцији реченичних чланова) – замијени објекат прилошком одредбом, нпр. *Чека аутобус – Чека на станици*; од једне просте реченице направи сложену тако што ћеш задржати исти субјекат; 4) анализа реченице (циљ је систематизација знања и развој способности аналитичког мишљења) – одреди врсту сваког члана у реченици; напиши табелу у којој ћеш одредити

питање за сваки реченични члан и примјер; 5) креативни задаци – напиши кратак опис особе или предмета и подвучи све атрибуте; осмисли реченицу с најмање пет реченичних чланова и напиши њихову врсту; 6) игра (мотивација и тимски рад) – ученици траже реченице без субјекта; наставник чита реченице без једног реченичног члана, а ученици погађају који члан недостаје; ученици замијене један реченични члан другим и објашњавају промјену значења.

У деветом разреду у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 9. разред” не постоји ниједна лекција помоћу које би ученици утврдили своје знање о реченичним члановима, али постоји у *Наставном плану и програму Републике Српске* исход да ученик зна граматичке садржаје обрађиване у претходним разредима. Мислим да је неопходно да и овај уџбеник има лекцију у којој ће ученици систематизовати своје знање, прије свега о реченичним члановима. Током свог десетогодишњег рада с ученицима учила сам да многи ученици нису довољно утврдили своје знање о реченичним члановима у деветом разреду, а и да би они који то јесу учинили вољели да имају подсјетник. Стога у деветом разреду подсјетник радимо заједно, у виду мапе ума, али сматрам да би било веома корисно да ученици имају задатке и правила у својим уџбеницима. Такође, корисно би било да имају приручник о граматичким правилима, нпр. у виду азбучног појмовника, и збирку задатака за сваки разред коју би користили на часовима, али и код куће за самосталан рад.

3. Закључак

Анализа различитих наставних синтаксичких садржаја од VI до IX разреда основне школе показала је да је могућа примјена теорије валентности у настави синтаксе. Такође, истраживање је показало да се може увести нешто ново у постојеће уџбенике који се званично употребљавају у основним школама у Републици Српској, при чему су дати приједлози за то што би се могло додати или измијенити. Ово истраживање имаће значај како за унапређење наставне праксе тако и за лингвистичка и методичка проучавања. Посебан допринос овог истраживања огледа се у унапређењу уџбеничке грађе која се користи у настави српског језика у основним школама у Републици Српској, чиме се директно доприноси и унапређењу квалитета саме наставе.

У овој грађи, односно у уџбеницима који се користе у основној школи, немамо вербоцентричну структуру него двоцентричну или бинарну – када се реченица посматра као субјекатско-предикатска структура. Овдје су подједнако важни и субјекат и предикат, али постоји могућност примјене вербоцентричне структуре, у којој финитни глагол заузима централно мјесто.

У централном дијелу рада дати су приједлози одређених измјена, као што су: приједлог објашњења појма члана, измјене дефиниција субјекта и објекта, вјежбе полирекулције глагола, већа посвећеност пасиву, као и приједлози типова задатака који би могли да се представе у уџбеницима.

Када је у питању утврђивање и систематизација градива, потребно је, наравно, да наставник припреми одговарајуће задатке, али сматрам да би било пожељно да се и у уџбенику представи више задатака. Такође, корисно би било да ученици имају имају подсјетнике или приручник о граматичким правилима, нпр. у виду азбучног појмовника, и збирку задатака за сваки разред коју би користили на часовима, али и код куће за самосталан рад, јер, како кажу стари Латини: *Repetitio est mater studiorum* или *Понављање је мајка учења*.

ИЗВОРИ

- Ковачевић 2023: М. Ковачевић и М. Бабић, *Српски језик и језичка култура за 7. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2022а: М. Ковачевић и М. Бабић, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2022б: М. Ковачевић и М. Бабић, *Српски језик и језичка култура за 9. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лалић Зупур 2023: С. Лалић и В. Ркман, *Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Републички педагошки завод Републике Српске, *Наставни план и програм за основно васпитање и образовање за наставни предмет Српски језик од VI до IX разреда*.
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_sesti_razred.pdf
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_sedmi_razred.pdf
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_osmi_razred.pdf
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_deveti_razred.pdf. 29. 5. 2025.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2019). *О допунама и допуњавању у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Ковачевић, Милош (2019). О (не)квалитетним рјешењима у новом наставном плану и програму за српски језик у V, VI и VII разреду основне школе. У: *Програмске (ре)форме у образовању и васпитању – изазови и перспективе*. Београд. 31–43.

- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. (ред. М. Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Ружић, Владислава (2005). Проста реченица као синтаксичка целина. У: *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска. (ред. М. Ивић). 477–571.

Lidija Stević

POSSIBILITY OF APPLYING VALENCE THEORY IN TEACHING SYNTAX

Summary

The subject of the work is the analysis of different teaching syntactic contents from VI to IX grades of elementary school. The goal of the research is to explain the syntactic elements that are related to the theory of valence and to indicate the possibility of applying the theory of valence in the teaching of syntax. The task of the research is to present the elements related to valence and to determine whether something new can be introduced into the existing textbooks that are officially used in primary schools in the Republic of Srpska. The research corpus contains syntactic units from the textbook *Serbian language and language culture*, published by the JP "Zavod za udžbenike i nastavna sredstva" a.d. Istočno Novo Sarajevo. The analysis of different teaching syntactic contents from grades VI to IX of primary school showed that the application of the theory of valence in the teaching of syntax is possible. Also, the research showed that something new can be introduced into the existing textbooks that are officially used in primary schools in the Republic of Srpska, and here are suggestions of what would be added or changed. In this material, that is, in the textbooks used in elementary school, we do not have a verbocentric structure, but a bicentric or binary one when the sentence is viewed as a subject-predicate structure. Both the subject and the predicate are equally important here, but there is a possibility of using a verbocentric structure in which the finite verb occupies the central place. The paper presents changes in the definition of the subject, but also the definition of the object, as well as exercises for polyrection of verbs.

KEYWORDS: valency theory, syntax, verbocentric structure, rhetoric, clauses.

Мср Лидија Стевић
ЈУ ОШ „Дворови”, Бијељина
Република Српска, БиХ
lidijajanji1@gmail.com